

ЩРИХИ ОТ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЗЛАТЕН ВЕК: ПРЕВОДНАТА ЛИТЕРАТУРА В КОНТЕКСТА НА ДУХОВНОТО ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ КЪМ ВИЗАНТИЙСКАТА ОБЩНОСТ

Явор Милтенов

Институт за български език – БАН

Резюме. Българският Златен век е, от една страна, време на териториални разширения и значимо присъствие на политическата карта на Европа. От друга страна, това е епохата на първите големи върхове в областта на славянската писмена култура и вероятно на изобразителните изкуства и архитектурата. В същността си Златният век е присъединяване към духовността и менталността на византийския свят и усвояване на достиженията на една многовековна философска традиция.

Възприемането на византийските модели се осъществява посредством два съществуващи принципа: препредаване на образците и адаптиране на образците. Първият е водещ за много от произведенията за индивидуално или монашеско четене, които били превеждани изцяло като огледално отражение на своите оригинали. Що се отнася до втория принцип, той може да се открие в преводни сбирки, съставени от извлечения от византийски патристични съчинения или от съкратени, редактирани или преработени готови старобългарски преводи. Статията си поставя за цел да изследва най-важните примери за подобен тип адаптиране и техните характерни особености, като особено внимание се отделя на ролята на аристокрацията и владетеля за иниципирането и насочването на тези процеси.

Ключови думи: старобългарска литература; средновековни славянски преводи от гръцки; българският Златен век; сборници; византийска общност

1. Един от най-ранните автори, които употребяват израза *златно време* или *златен век*, е Публий Овидий Назон (43 пр. Хр. – 17/18 сл. Хр.). В своите „Метаморфози“ той рисува в стихове гръко-римската представа за най-ранната епоха от човешката история – епоха, в която хората не познават наказание и страх, престъпление и война, труд и грижа, а земята сама, дори без да е необходимо да бъде обработвана, предлага своите богатства,

включително реки от нектар и мляко и мед, капещ от клоните на дъбовете. Подобен мотив развива и Хезиод, живял седем века преди Овидий, в поемата „Дела и дни“⁽¹⁾.

В известен смисъл е парадоксално, че точно тази метафора, възплъщаваща първичната свършена хармония и „райско“ битие, е започнала да се използва в по-новите времена от учени и интелектуалци за назоваването на времена на значителен напредък и големи постижения. Вместо безметежно благоденствие без усилия и стремежи новите *златни векове* започнали да обозначават преломни години на кървави завоевания и трудоемки възходи, замислени от тревожни умове. Но тези години все пак се отличавали с изобилие от някакви (материални и/или духовни) блага и тъкмо изобилието, а не онова първично състояние на човешкия дух, останало като единствена връзка с митологичния сюжет.

С преизползването на словосъчетанието, с прилагането му за различни държави, народи или области на човешката дейност постепенно *златните векове* станали десетки. Немалко национални истории са украсени с такъв отличим, бляскав, свръхстойностен период – британската, полската, португалската, индийската, грузинската и др. В почти всички случаи терминът *златен век* бележи времена на най-голям военно-политически и икономически просперитет, съпътстван от изключителни постижения в областта на културата и изкуствата. Испанският *Siglo de Oro* или холандският *Gouden Eeuw* са немислими без своите художници, писатели, композитори, скулптори и архитекти. Творците от *guldalder* в Дания пък създават своите произведения в противовес на тежки социални и финансови катаклизми в страната, което идва да покаже, че елементът, свързан с културното развитие, нерядко се оказва единствен, но достатъчен, за да може епохата да се оцени впоследствие като „златна“. Още един нюанс на същия парадокс – не липсата на култура в етимологичния смисъл на думата, както било за древните, а нейното наличие и неслучвал се преди или след това разцвет се оказали най-голямата ценност на най-ценното време.

Българският Златен век, чиито граници се очертават от пристигането на Кирило-Методиевите ученици в Плиска (886 г.) и залеза на преславската цивилизация (969 г.)⁽²⁾, съдържа повечето от споменатите характеристики. От една страна, става дума за време на териториални разширения и значимо присъствие на политическата карта на Европа. От друга страна, това е епохата на първите големи върхове в областта на славянската писмена култура и вероятно на изобразителните изкуства и архитектурата. В същността си Златният век е присъединяване към духовността и менталността на византийския свят и усвояване на достиженията на една многовековна философска традиция.

2. Предвестник на бъдещия най-тачен период от националната история на България е Покръстването. То отключва възможността за разгръщането на една нова културна политика, идеология, нов светоглед. През 60-те години на IX в. за България може да се говори като за третата по големина държава в Европа, централизирана монархия с важна роля в европейската политика. При все това, географската и историческата ѝ положеност в периферията на двата големи европейски политически и културни модела на своето време – западното и източното християнство, Рим и Константинопол – до голяма степен предопределя влизането в орбитата на влияние на единия или другия модел³⁾.

Процесът на преминаване от езическата към християнската обредност навярно не е бил нито къс, нито, в началото, напълно понятен за българите, а още по-дълъг е бил пътът до виждането на света и човека през осем-вековната християнска традиция. Благодарение на славянската писменост, дошла в България с учениците на Кирил и Методий, вратите към съкровищницата на византийската литература се разтворили широко. Онези от новопокръстените, които получили грамотност и имали жажда за знания и достъп до библиотеките на големите манастири, започнали да изповядват и препредават на следващите поколения разбирането, че християнството не е просто последователност от ритуални действия с цел добиване на благоденствие, а е цялостна промяна на миросгледа, на координатната система, в която е положен човекът. Изведнъж пред читателя (владетел, висш сановник или монах) се ширнала цялата география на околния свят; изведнъж в необозримата си дължина пред него се разпростряла цялата нишка на световната история; изведнъж християнската концепция за мирозданието, праведния живот и отношенията между човек и Бог се разкрила в цялата си неподозирана преди дълбочина. Благодарение на книгата, изписана на свой език и със своя писменост, станало възможно да бъдат опознати всичките измерения на този нов свят.

3. Старобългарската писмена култура от т.нар. Златен век⁴⁾ има една специфична характеристика, която винаги трябва да имаме предвид при изследването и оценката на нейните достижения: за близо стотте години до 969 г. до нас са достигнали имената и произведенията на едва шестима или седмина старобългарски писатели, отсъстват целенасочено създадени култове към свои светци и празници, няма я и собствена историография. Вместо това, засвидетелствайки изключително уважение към традицията, в България било предпочетено усвояването на византийските модели посредством два съществуващи принципа: препредаване на образците и адаптиране на образците. Или казано по друг начин, едната линия се състояла в заемане на литературните паметници в готов вид, а втората – в отклонение от тях. Тъкмо това отклонение/преработване в различните си

вариации може да се смята за опит за създаване на своя, собствена, различна книжовност.

Вероятно още в края на IX и самото начало на X в. са били извършени преводите на най-разпространените и авторитетни византийски колекции с постоянен състав, съдържащи събрани или избрани съчинения на изтъкнати писатели като Ефрем Сирийски (*Паренесис*), Йоан Синайски (*Лествица*), Кирил Йерусалимски (*Огласителни поучения*), Василий Велики (*Asceticon magnus*), Атанасий Александрийски (*Срещу арианите*), Йоан Златоуст (*Андриантис*), Григорий Богослов (сборник с хомилии), Методий Олимпийски (сборник с хомилии), Теодорит Кирски (библейски тълкувания), Иполит Римски и др. Постепенно старобългарският литературен фонд обхванал и множество други единични произведения, така че към края на X в. той съставлявал няколко хиляди преводни текста. Едновременно с тези в повечето случаи огледални на гръцките оригинали версии славянските преводачи открили флорилегиите – сбирките с извадки от различни автори, открили възможността да комбинират текстове и да съставят по този начин свои книги, да се стремят към есенцията на познанието, донесено им от византийската книжовност.

4. Произведенията, които бяха споменати по-горе, и онези, които ще бъдат предмет на следващите редове, са били предназначени за извънбогослужебно или индивидуално четене. Именно в този тип литература се съдържа същността на християнския цивилизационен модел и на вековната византийска философска традиция. Нейният превод, усвояване и адаптиране се превръщат в ангажимент на държавата и църквата, на елита. Този ангажимент се изразява, разбира се, в създаването на манастири, в обучаването на книжовници и преводачи билингви, в събирането на библиотеки, но и в нещо повече – определени високопоставени държавни служители, аристократи, а също и самият цар, са меценати, инициатори, поръчители на преводи и собственици на лични книжовни колекции. Така например Докс – брат на княз Борис, подтикнал Йоан Екзарх в превода на избрани глави от съчинението *Извор на знанието* от Йоан Дамаскин. Прочутата *Похвала* за цар Симеон, поместена в началото на т.нар. *Симеонов Изборник*, недвусмислено посочва владетеля като поръчител и като „нов Птолемей“ – покровител на книжовността, събирач на книги, възложител на преводи. Според приписка от 907 г. Симеон поръчал на Константин Преславски превода на *Словата против арианите на Атанасий Александрийски*, а на Тудор Доксов – препис от същото съчинение, вероятно за собствената си библиотека. Според *Предисловието* към сборника *Златоструй* пък той лично подбирал слова на Йоан Златоуст, иницирал съставянето на Златоустовата колекция и дал нейното име: „Благоверният цар Симеон, след като проучи всички книги от Стария и Новия завет, от християнски

и нехристиянски автори, а също и нравите, обичаите и мъдростта на църковните отци, се почуди на словесната мъдрост и благодатта на Светия дух (в съчиненията) на блажения Йоан Златоуст; като навикна да чете всичките му книги и като избра всички слова от всичките му книги, събра ги в тази сбирка, която нарече *Златоструй*“. Тук откриваме онези основни идеи, които формират у изследователи и любители романтичната представа за епохата: просветения владетел, царската библиотека, държавната инициатива и подкрепа по отношение на книжовността, личното участие на царя при определянето на това кои произведения трябва да бъдат събрани, избрани, преведени и четени, тъй като именно според неговата преценка съдържанието им е полезно за формирането на християнска нравственост и за духовния живот на българите. Очертават се контурите на една културна програма, провеждана под надзора на централната власт.

Но освен трафаретните паратекстове, писани понякога по византийски образец със съответната идеологическа натовареност, книжовните паметници, обвързани с инициативата на светската власт, носят иманентно в своята структура някои важни детайли, които могат да послужат като ключ за разбирането на определени тенденции в усвояването и адаптирането на византийската книжовност.

5. В този контекст споменатият сборник *Златоструй*, създаден по инициатива на цар Симеон, заема особено място. Изследванията на сбирката в последните години допълват данните от нейното *Предисловие* и поставят някои нови акценти⁵⁾. Най-забележителните елементи от най-ранната история на *Златоструй* са обхватът, механизмът на съставяне и влиянието му върху старата българска книжовност. В първоначалната сбирка са влизали внушителен брой поучения от Йоан Златоуст, над 120, а може би и повече, събрани от немалко и различни по тип византийски кодекси. Ядрото ѝ е било извлечено от гръцка ръкописна колекция, която е била на разположение (евентуално) на владетеля и (със сигурност) на столичните книжовници в Преслав и която е била използвана критично, т.е. не бил извършен цялостен, пълен, огледален превод, а частичен, избирателен. Отклонението от изходните гръцки образци се осъществявало по няколко начина: най-напред чрез извършването на първоначален подбор на определени византийски хомилии, на части от хомилии и дори на гноми, които да бъдат преведени – това понякога означавало линейно изчитане на гръцките поучения и маркиране на пасажите за превод; след това по същия начин били обработвани и някои от така направените преводи – от тях били правени „изрезки“, които се подреждали една след друга по такъв начин, че да оформят собствени славянски компилации.

Така създаденият Златоустов текстов корпус, изглежда, не е попаднал в едно подвързано цяло, а съхраняван на определено място и допълван с

нови статии, е служел като матрица за създаване на старобългарски сборки с различно предназначение. Неколцина старобългарски компилатори са ползвали готовите преводи независимо един от друг, заемали са от този резервоар за Златоустови текстове, инициран от цар Симеон, за да съставят собствени антологии. До него (пряко или опосредствано, но независимо един от друг) са имали достъп съставителите на Златоустовите колекции, известни днес като *редакции* на *Златоструй* – досега са проучени четири такива сборника с по-голямо или по-малко разпространение в средновековната славянска литература. Златоустовият свод послужил и на съставителите на сборници със слова, предназначени за четене по време на Великия пост – срв. напр. състава на ръкописи като *Михановичевия* и *Гомириевия хомилиар*. Той бил сред източниците и на т.нар. *Княжески изборник*, за който ще стане дума малко по-нататък. Имайки предвид историята на тези независими един от друг сборници, можем да заключим, че съставянето, пресъставянето, редактирането, допълването на антологии, черпещи от инициирания от Симеон Златоустов свод, се осъществявало и по време на неговото управление, и по времето на цар Петър. Пред нас е една дълга и сложна традиция, включваща многократни екскерпции от този своеобразен водоем за текстове; сякаш подбрани книжовници са били допускани да черпят от неговите „златни струи“, да компилират собствени сборки, а след това множеството преписи на така създадените сборници, контаминациите и взаимните влияния помежду им гарантирали, че цар-Симеоновата инициатива няма да остане еднократен акт на превод, а ще се превърне в проект с дълговековен отзвук. И наистина: благодарение на руски и сръбски преписи до нас са достигнали немалко ръкописи, отразяващи директни и опосредствани старобългарски извадки от първоначалния *Златоструй* и цитиращите го сборници.

Книжовниците от IX – X в. са създали и други паметници, които представят есенцията на богословската мисъл чрез специално избрани екскерпти, служат за индивидуално четене и са предназначени за един просветен елит. *Златоструят* не е изолиран пример, отличава го може би това, че в историята му много добре са запечатани ключови типологически характеристики – владетелската инициатива, събирането на византийски ръкописи, отношението към гръцките оригинали от страна на преводачите и към готовите преводи от страна на следващите съставители, съхраняването на колекции от текстове, които служат за снабдяване на манастирите с нови антологии. Не без основание би могло да се мисли, че това са основните щрихи на цар-Симеоновия проект в покровителството на литературния процес, който дал големите си плодове при неговия приемник Петър.

6. Типичен пример за антология от интересувания ни тип е гръцкият сборник *Σωτήριος*⁶⁾, т.е. „Спасителна книга“, който бил преведен по поръка

на цар Симеон около 919 г. – това е т.нар. в палеославистиката *Симеонов Изборник* или *Изборник от 1073 г.* (по датата на най-стария му препис). Съставен е, както е посочено и в заглавието му, от „подбрани извадки от много отци..., изложени накратко за запомняне и готов отговор“ и съдържа около 450 ексцерпта от съчиненията на над 40 автори, цитати от библейските книги, а също и (като скрити отпратки) от трудове на Херодот, Платон и Страбон. Тематиката на тази своеобразна енциклопедия включва не само откъси, посветени на християнската догматика, етика и философия, но също естественонаучни, географски и исторически сведения, знания от областта на хронологията, астрономията и астрологията, медицината и литературната теория. Изключителната трудност на някои от текстовете, както отбелязват специалистите, свидетелства и за наличието на преводачи, подготвени да предадат на старобългарски тяхното съдържание, и за читатели, способни да ги разберат благодарение на достатъчно високото си образование, култура и кръгозор.

Примерът със *Симеоновия Изборник* много добре очертава парадигмата, която следват няколко други известни старобългарски сборника с антологична структура. Изследователите отдавна са забелязали сходството и неслучайно са им дали подобни научни названия – *Минеен Изборник*, *Княжески Изборник*, *Изборник на грешния Йоан*, а понякога се изкушават да им припишат и подобна функция, обвързвайки ги с царя и възпитанието на българските престолонаследници. Нещо повече, *Симеоновият Изборник* е един от техните източници. Отличителна черта на тези сборници е принципът на съставяне⁷⁾: книжовниците са ползвали за своята работа в повечето случаи не гръцките първоизточници, а готови славянски преводи, които подлагали на различни редакционни изменения, съкращаване и прекомпозиране. Така получените текстове, вариращи от по-обемисти извадки от по няколко страници до няколко изречения, напомнящи сентенция, са били разполагани на мозаечен принцип според замисъла на съответния книжовник. Т.е. налице е сходството с т.нар. *Симеонов Изборник*, но обликът на паметника не е наготово взет от византийската традиция, а е резултат от налична библиотека със старобългарски преводи, които са критически обработени и приспособени да послужат за друга цел и в нов контекст. С тези си характеристики *Изборниците* се превръщат в нарицателно за трансформацията на византийските модели и създаването на собствена старобългарска книжнина, доколкото свидетелстват за един значителен масив от преводи, който вече сам възпроизвежда нови паметници за нуждите и на монашеска, и на светска публика.

Погледнато в по-широк план, разновидност на тази линия на адаптиране на византийските модели ще открием и в Йоан-Екзарховия *Шестоднев*, където вместо дословен превод на някое от известните подобни византийс-

ки произведения е съставена съвършена компилация от различни извори, скрепени със собствен авторски шев⁸⁾. В превода на *Извор на знанието* (*Богословие*) пък са подбрани и части от оригинала на Йоан Дамаскин, и малки извадки от други византийски писатели⁹⁾ според концепцията на старобългарския книжовник. Той използва същия подход и при създаването на своите хомилетични произведения – в тях той вплита значителни вставки от известни византийски писатели¹⁰⁾. Нерядко по същия начин постъпва и Климент Охридски, когато създава своите слова¹¹⁾. И Константин Преславски би могъл, работейки върху сборник с неделни поучения за цялата година, да преведе дословно съответните византийски образци или да създаде изцяло собствени произведения, но вместо това предпочита да създаде *Учително евангелие*, като обработи, приспособи и допълни своите източници¹²⁾.

7. Особен е интересът на старобългарските писатели (и както изглежда, читатели) към историята на света, към онази спомената по-горе предългана нишка от Сътворението до съвремието, която събира в себе си недостъпните преди вековни културни наноси, задължителни за формирането на кръгозора на тогавашния просветен християнски елит. И тук акцентът бил поставен върху активната рецепция, компилативното начало, енциклопедичния подход. По повеля на цар Симеон, както указва известната приписка на презвитер Григорий, бил изработен библейско-исторически сборник, съставен от мозаечно разположени фрагменти от Йоан-Екзарховия *Шестоднев*, библейски и хомилетични текстове, исторически съчинения и др.¹³⁾ Предполага се, че през X в. е създадена и *Тълковната Палея*¹⁴⁾, която като съдържание също има отношение към библейската история. В нейния единен текст са вплетени десетки ползвани в готов славянски превод източници, което, както и при *Хронографа*, изисквало наличието на богата библиотека и една наистина колосална работа по съчетаването им в едно единно цяло.

8. Българският Златен век е свързан с опита за уподобяване на Византия, за настигане на една вековна култура и на начина на мислене на нейните носители. Този стремеж, генериран най-вече от настойчивата вътрешна политика на владетелите, се отразил на почти всичко (поне в столицата) – от изкуствата, знанията, духовността, кръгозора до модата, дрехите, церемониала, сградите, идеологията и политическите амбиции. Що се отнася до книжовността, това уподобяване се извършвало чрез превод на съчинения и сборници. Излизането отвъд рамките на приеманата традиция не било приоритет – създаването на свои собствени произведения, в които не се ползва (чрез цитиране, парафразиране, цялостно заемане) византийски модел, не било задължителната стъпка за утвърждаване на собствената идентичност, както бихме мислили днес – и в крайна сметка се практику-

вало много рядко. Навярно литературата била мислена не като византийска в идеологически план, като проводник на някаква политическа доктрина, целяща асимилация, а като неоспорим носител на християнската мъдрост и общовалидни ценности. Затова и приоритетът бил друг: да се заеме всичко, което е важно, ако се налага – и в синтезиран или преработен вид, за да може едновременно и настигането да се осъществява с максимални темпове, и чистотата на вярата да бъде съхранена непокътната.

За миряните било достатъчно да се осигури църковен чин, проповед, песнопения за богослужението, Нов завет и Псалтир. „Златният век“ бил за грамотните. Владетелят (Симеон, а навярно след него и Петър, ако съдим например по данните от *Златоструя* и *Изборниците*) се грижел не само за условията за създаването на литература, но и далновидно насочвал осъществяването на процесите в желана от него посока: паралелно с осигуряването на основата (книжовници, манастири, библиотеки, гръцки произведения и техните преводи) той предизвиквал обработката на някои от тях, като възлагал на определени книжовници да съставят за него компиляции, флорилегии, антологии и енциклопедии чрез свободен избор на текстове или части от текстове.

Днес ние не разполагаме с нито един ръкопис, за който със сигурност да можем да твърдим, че е създаден във времевите и географските граници на преславската цивилизация¹⁵⁾. Или може би – с един, *Супрасълския сборник*. Книгите (както и манастирите, стенописите, иконите, сградите) са напълно унищожени. По всяка вероятност причината за това е прекалената централизация – малко копия, навярно съхранявани в едва няколко частни и манастирски библиотеки. Книгите са изгубени, но не и текстовете. Те продължават своя живот в руската и по-рядко в сръбската традиция и благодарение на тях можем да възстановим забележителния обхват на старобългарската книжовна култура и значението, което ѝ е придавала властта за реализирането на направения от нея стратегически цивилизационен избор.

БЕЛЕЖКИ

1. За *Metamorphoses* вж. 1.89 – 1.112 в изданието *Die Metamorphosen des P. Ovidius Naso. Erklärt von Hugo Magnus*. Gotha, 1892; за поемата *Ἑρῶ καὶ ἡμέραι* вж. стихове 109 – 126 в *Hesiodi carmina. Recensuit Aloisius Rzach*. Lipsia, 1908.
2. Едно по-тясно разбиране ограничава хронологическия му обхват в рамките на царуването на Симеон (893 – 927).
- 3 Вж. напр. Гюзелев, В. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. София, 1969 (2 изд.: Васил Гюзелев. Съчинения в 5 тома. Т. 2.

- София, 2014), 117 – 134, Simeonova, L. Diplomacy of the Letter and the Cross. Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s – 880s. [Classical and Byzantine Monographs XLI]. Amsterdam, 1998; Божилов, Ив., В. Гюзелев. История на Средновековна България VII – XIV в. (История на България. 1.). София, 1999, 167 – 195, Николов, А. Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX – края на X в.). София, 2006, 44 – 83 и сл., както и посочената в тези изследвания библиография.
4. За обхвата и особеностите на литературата на Първото българско царство вж. Thomson, F. J. The Bulgarian Contribution to the Reception of Byzantine Culture in Kievan Rus': the Myths and the Enigma. – In: Thomson, F. J. The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia, Aldershot, 1999, 214 – 261, Thomson, F. J. The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the Tenth to Thirteenth Centuries and Its Implications for Russian Culture. – In: Thomson, F. J. The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia, 1999, 107 – 139, История на българската средновековна литература. София, 2008, 93 – 297, Yovcheva, M., L. Taseva. Translated Literature in the Bulgarian Middle Ages as a Social and Cultural Phenomenon. – Scripta & e-Scripta, 10 – 11, 2012, 278 – 288.
 5. Вж. напр. Thomson, F. J. Chrysostomica palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chrysorrhoeas (Zlatostruy) Collection. – Cyrillomethodianum, 6, 1982, 1 – 65, Милтенев, Я. Златоструй: старобългарски хомилетичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване. София, 2013, Милтенев, Я. Слова от колекцията *Златоструй* в състава на други ранни сборници. – В: Софийската Мала Света гора като културен и книжовен феномен. Изследвания, посветени на 110-годишнината от рождението на чл.-кор. проф. Кирил Мирчев. Приложение към сп. „Български език“, София, 2013, 110 – 124, Милтенев, Я. Общите пасажии между колекцията *Златоструй* и *Княжеския Изборник*. – Старобългарска литература, 49 – 50, 2014, 28 – 45, Димитрова, А. Златоструят в преводаческата дейност на старобългарските книжовници. София, 2016.
 6. За гръцкия образец и отношението превод – оригинал вж. Бибииков, М. В. Византийский прототип древнейшей славянской книги (Изборник Святослава 1073 г.). Москва, 1996, Sieswerda, D. The Σωτήριος, the Original of the Izbornik of 1073. – Sacris Erudiri, 40, 2001, 293 – 327, Sieswerda, D., F. Thomson. A Critical Greek Edition of Question 23 of the Pseudo-Anastasian “Erotapokríseis” Together with the “Editio Princeps” of Its Old Bulgarian Translation Associated with Tsar Symeon. – In: Philomathestatos. Studies in Greek Patristic and Byzantine Texts Presented to Jacques Noret for His Sixty-Fifth Birthday. Ed. by B. Janssens, B. Roosen and P. van Deun. [Orientalia Lovanensia Analecta, 137]. Leuven, 2004, 567 – 589. Превод на византийската антология на съвременен български език вж. в Спасителна книга. Превод от старогръцки, предговор и бележки П. Янева, С. Иванов. София, 2008.

7. За *Минеиния Изборник* вж. Буланин, Д. М. Античные традиции в древнерусской литературе XI – XVI вв. (= Slavistische Beiträge 278). München, 1991, 125 – 137, Буланин, Д. М. Неизвестный источник Изборника 1076 г. – В: Труды Отдела древнерусской литературы, 44, 161–178, Буланин, Д. М. Из истории текста славянского «Энхиридиона» – В: Каталог памятников древнерусской письменности XI – XIV вв.: (Рукописные книги). СПб., 2014 (Studiorum Slavicorum Orbis. Вып. 7), 435 – 448, Буланин, Д. М. «Андрианты» в старшем славянском переводе – В: Каталог памятников древнерусской письменности XI – XIV вв.: (Рукописные книги). СПб., 2014 (Studiorum Slavicorum Orbis. Вып. 7), 489 – 510. За *Княжеския Изборник* вж. Федер, У. Кънажиин изборъникъ за възпитание на канартикина. Т. 1. Увод и показалци; Т. 2. Текст. Велико Търново 2008 и цитираната литература. За *Изборника на грешния Йоан* вж. последно Veder, W. The Izbornik of John the Sinner: a Compilation from Compilations. – Във: Федер, У. Хиляда години като един ден. София, 2005, 185 – 199, Изборник 1076 года. Второе издание, переработанное и дополненное. Издание подготовили М. С. Мушинская, Е. А. Мишина, В. С. Голышенко. Под редакцией А. М. Молдована. Т. 1 – 2. Москва, 2009, Буланин, Д. М. Изборник 1076 года и споры о национальных приметах в древнейших славянских переводах. – Русская литература, 2012, № 2, 3 – 30, Мушинская, М. С. Изборника 1076 года. Текстология и язык. Санкт-Петербург, 2015 и цитираната литература.
8. Вж. гръцките паралели в изданието Aitzetmüller, R. Das Hexameron des Exarchen Johannes. Bd. 1 – 7. Graz, 1958 – 1975.
9. Вж. гръцките паралели в изданието на Sadnik, L. Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. Bd. 1. Wiesbaden, 1967. Bd. 2. Freiburg, 1981. Bd. 3. Freiburg, 1982. Bd. 4. Freiburg, 1983.
10. Обзор и библиография вж. в статията „Риторически жанрове“ от А. Ангушева в История на българската средновековна литература. София, 2008, 153.
11. Идентификации и библиография вж. в Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. Обработили: Б. Ангелов, К. Куев, Хр. Кодов. София, 1970. Т. 2. Обработили: Б. Ангелов, К. Куев, Хр. Кодов, Кл. Иванова. София, 1977.
12. Вж. последно изданието Старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски. Издадено от Мария Тихова с детайлното описание от Елена Уханова на най-стария препис (ГИМ Син. 262). (Monumenta linguae slavicae, 58). Freiburg im Breisgau, 2012.
13. Описание на състава вж. у Истрин, В. М. Александрия русских хронографов. Москва, 1893, 317 – 361.
14. Вж. извороведски анализ у Славова, Т. Тълковната Палея в контекста на старобългарската книжнина. София, 2002, срв. и допълнител-

ни данни у Славова Фрагменти от Златоструя и словото на Иполит за Антихриста в състава на Тълковната и Хронографската Палея. – В: *Slavia Orthodoxa*. Език и култура. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Румяна Павлова. София, 2003, 358 – 366, Милтенов, Я. Ексерптите от Диалозите на Псевдо-Кесарий в Тълковната Палея. – Известия на Научен център „Св. Дазий Доростолски“, 2, 2007, 183 – 196.

15. Понятието „преславска цивилизация“ е въведено от Ив. Божилов с идеята да замени „Златен век“. За неговата концепция вж. напр. Божилов, Ив., В. Гюзелев. История на Средновековна България VII – XIV в. (История на България. 1.). София, 1999, 229 – 270.

OUTLINES OF THE HISTORY OF THE BULGARIAN GOLDEN AGE: TRANSLATED LITERATURE IN THE CONTEXT OF THE SPIRITUAL INTEGRATION TO THE BYZANTINE COMMONWEALTH

Abstract. Bulgarian Golden Age is, on the one hand, a time of territorial expansion and significant presence on the political map of Europe; on the other hand, it is the period of the first major peaks in Slavic literature, and, probably, in arts and architecture.

At its core, the Golden Age is joining the spirituality and mentality of the Byzantine world and adoption of the achievements of its centuries-old philosophical tradition.

The Byzantine models in literature were borrowed by using two co-existing principles: copying and adaptation. The former might be observed in most of the works intended for non-liturgical individual or monastic reading, which were translated in full. The latter is found in miscellanies compiled from partial translations and excerpts, or in Old Bulgarian translations that were abridged, edited, or reworked. The article aims at examining the most important examples of such adaptation and its features, pointing out the role of the aristocracy and the ruler himself in guiding these processes.

Keywords: Old Bulgarian literature; medieval Slavonic translations from Greek; Bulgarian Golden Age; miscellanies; Byzantine commonwealth

✉ **Dr. Yavor Miltenov, Assoc. Prof.**
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: yavor.miltenov@gmail.com